Forum Oświatowe Vol 35, No 2(68) (2022) ISSN 0867-0323
https://doi.org/10.34862/fo.2022.2.6

Monika Maciejewska
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Polska
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2945-0884

Postawy studentów wobec wymuszonej edukacji zdalnej w pandemii Covid-19 a zmiany w ich podejściu do uczenia się

ABSTRAKT: Zmiany, jakie zaszły w obszarze edukacji zdalnej na skutek jej powszechnego stosowania w czasie pandemii Covid-19 stanowią nieustannie ważny obszar eksploracji pedagogicznych. Pomimo powrotu studentów do szkół i na uczelnie ciągle pojawiają się pytania na ile i w jaki sposób jesteśmy w stanie wykorzystać to krytyczne doświadczenie jako podstawę wprowadzenia zmian w kształceniu. Z tego punktu widzenia istotne jest odkrywanie nowych perspektyw analizowania zjawiska kryzysowej edukacji zdalnej i związanych z nią doświadczeń różnych grup uczestników. W artykule podjęto próbę przyjrzenia się postawom jakie w stosunku do tej edukacji przyjmowali polscy i litewscy studenci oraz korelacji tych postaw z dostrzeganiem symptomów zmian w zakresie własnych nawyków mentalnych, stanowiących istotę transformatywnego uczenia się. Wyniki badań pokazują, że studenci litewscy częściej przyjmują pozytywne postawy w stosunku do kryzysowej edukacji zdalnej i dostrzegają więcej zmian obszarze własnego uczenia się niż studenci polscy.

SŁOWA KLUCZOWE: w języku polskim: kryzysowa edukacja zdalna, postawy wobec edukacji zdalnej, nawyki mentalne, edukacja wyższa

Kontakt:	Monika Maciejewska monika.maciejewska@uwm.edu.pl
Jak cytować:	Maciejewska, M. (2022). Postawy studentów wobec wymuszonej edukacji zdalnej w pandemii Covid-19 a zmiany w ich podejściu do uczenia się. *Forum Oświatowe*, 35(2), 101–115. https://doi.org/10.34862/fo.2022.2.6
How to cite:	Maciejewska, M. (2022). Postawy studentów wobec wymuszonej edukacji zdalnej w pandemii Covid-19 a zmiany w ich podejściu do uczenia się. *Forum Oświatowe*, 35(2), 101–115. https://doi.org/10.34862/fo.2022.2.6

WPROWADZENIE

Kryzysowa edukacja zdalna prowadzona w czasie pandemii Covid-19 zostawiła wyraźny ślad w sferze szeroko pojętej edukacji. Stanowiła część globalnego rozwiązania radzenia sobie z szybko rozprzestrzeniającą się chorobą, czyli izolacji społecznej i związanej z nią potrzeby wprowadzania natychmiastowych interwencji w różnych obszarach życia. Dotyczyło to także świata akademickiego. Po ogłoszeniu „lockdownu" zarówno studenci, jak i wykładowcy zostali postawieni w sytuacji konieczności przejścia na edukację zdalną. W przypadku ośrodków akademickich było to prawdopodobnie prostsze niż w szkolnictwie niższych szczebli, ponieważ rozwój edukacji na odległość był przedmiotem zainteresowań badaczy od wielu lat (Kim, 2011; Lockee et al., 2001; Maleńczyk i Gładysz, 2019; Mokwa-Tarnowska, 2017; Romaniuk, 2015). Nowe rozwiązania w tym zakresie były jednak wdrażane powoli i traktowane raczej jako uzupełnienie tradycyjnego kształcenia. Wyzwania związane z wybuchem pandemii wymusiły inny rodzaj edukacji online, określany jako kryzysowe/awaryjne nauczanie zdalne *(Emergency Remote Teaching* – ERT*)* (Hodges et al., 2020) lub kryzysowa edukacja zdalna (*Emergency Remote Education* – ERE) (Perifanou et al., 2021). Przede wszystkim była to edukacja obligatoryjna. W bardzo krótkim czasie tradycyjne nauczanie oparte na bezpośrednich relacjach nauczycieli z uczniami zostało całkowicie przeniesione do świata Internetu i jego narzędzi, wymuszając błyskawiczne opanowanie umiejętności sprawnego poruszania się w nim. Przyjmowane rozwiązania uznawano za tymczasowe, bezpośrednio powiązane z kryzysem pendemicznym i jego wygaszaniem. Równolegle podjęto także badania pedagogiczne, które były skierowane na rozpoznanie nowej sytuacji i rozwiązywanie pojawiających się problemów. Już w połowie marca 2020 roku eksperci UNESCO w raporcie „Thinking about Pedagogy in an Unfolding Pandemic" (Doucet et al., 2020) zarysowali problemy edukacji w czasie pandemii i sformułowali ogólne zalecenia dla praktycznych działań edukacyjnych. Badania o zasięgu krajowym i międzynarodowym obejmowały próby określenia rzeczywistych wad i zalet wprowadzanych rozwiązań z punktu widzenia jego użytkowników, pytania o konkretne rozwiązania techniczne i możliwość utrzymania stabilnej łączności pomiędzy uczniami/studentami i nauczycielami/wykładowcami, a także możliwości redukowania stresu związanego z ich eksploracją przestrzeni edukacyjnej (między innymi: Pyżalski, 2020; Dobińska i Okólska, 2020; Krawczyk, 2020;

Winiarczyk i Warzocha, 2021; Wiatr, 2022; Łuszczek et al., 2021; Marek et al., 2021). Zwrócono też uwagę na fakt, że nowa sytuacja stała się swoistym wyzwaniem, które może stanowić szansę na przeobrażenie edukacji i znalezienie nowych, wartościowych rozwiązań (Pyżalski, 2020; Czerepaniak-Walczak, 2020). Pojawiły się również nadzieje, że ten niespodziewany ruch w mocno skostniałej dydaktyce akademickiej stanie się podstawą do odejścia od zarządzania akademią poprzez kontrolę na rzecz wspierania samostanowiących się wspólnot badawczo-rozwojowych (Szwabowski, 2021). Patrząc obecnie z pewnym dystansem na kondycję edukacji wyższej po dwóch latach pandemii Covid-19 trudno nie zgodzić się z wnioskami Oskara Szwabowskiego, że ujawniła ona przede wszystkim „mroczne" strony kształcenia i słabości edukacyjnej normalności, zaś nadzieje pokładane w zmianotwórczej sile tego doświadczenia nie zostały w naszym kraju spełnione (2021). Nie oznacza to oczywiście, że „lekcje z pandemii" nie powinny być nadal odrabiane, a wnioski z tych trudnych, ale też niezwykłych doświadczeń przyjmowane jako podstawa do budowania nowych tzw. oddolnych rozwiązań. Wstępne badania doświadczeń studentów oparte na ich autorefleksji pokazują bowiem, że w ich „świecie edukacyjnym" coś drgnęło. Pojawiły się zauważalne przykłady wskazujące na rozwój świadomości metapoznawczej studentów (Rodek, 2020; Maciejewska i Białobrzeska, 2021). Zatem choć trudno mówić o zmianach systemowych w dydaktyce akademickiej, to istnieją przesłanki, aby dopatrywać się zmian w indywidualnym uczeniu się studentów, które zostały wywołane przez kryzysową edukację zdalną. Idąc tym tropem za interesujące uznano próbę rozpoznania tendencji jakie zarysowują się w przyjmowanych przez studentów postawach wobec kryzysowej edukacji zdalnej oraz korelacji przyjmowanych postaw z dostrzeganiem przez nich symptomów zmian w zakresie własnego uczenia się. Przygotowany w odniesieniu do tych założeń projekt miał charakter badań porównawczych i został zrealizowany w grupach studentów na Uniwersytecie Warmińsko-Mazurskim w Olsztynie oraz Uniwersytecie Mykolo Romero w Wilnie[1].

BADANIE POSTAW STUDENTÓW I ZMIAN W ICH UCZENIU SIĘ

W badaniach pedagogicznych często sięga się po kategorię postawy, która daje możliwość oglądu rzeczywistości z perspektywy danej osoby lub grupy osób. W niniejszym opracowaniu przyjęto, że postawa to sumaryczna ocena dowolnego obiektu określanego jako obiekt postawy. Może to być każda rzecz, którą dana osoba rozróżnia lub o której myśli, może to być konkretny przedmiot (książka) albo coś abstrakcyjnego (np. wolność słowa) (Böhner i Wanke, 2004, s. 17). Szczególnie istotny z perspektywy pedagogicznej jest fakt, że postawy przyjmowane przez ludzi pełnią w ich życiu określone funkcje. Przede wszystkim służą do organizowania wiedzy oraz kierują zbliżaniem i unikaniem kontaktu z przedmiotem postawy (Böhner

1 Publikacja została napisana w wyniku odbywania przez autorkę stażu na Uniwersytecie Mykolo Romero w Wilnie (Litwa), współfinansowanego przez Unię Europejską w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego (Program Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój), zrealizowanego w projekcie Program Rozwojowy Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie (POWR.03.05.00-00-Z310/17).

i Wanke, 2004). Pozwalają zatem na wyjaśnianie zachowań i przewidywanie działania poszczególnych osób. Ważny jest także sposób podejścia do procesu kształtowania postawy. Uznaje się, że znaczący wpływ na jego przebieg i efekty mają warunki społeczno-kulturowe, przemiany cywilizacyjne oraz potrzeby i doświadczenia jednostki, a źródeł postawy upatruje się w przyswajaniu ich od otoczenia lub tworzeniu w wyniku indywidualnych przeżyć i działań. W przypadku studentów badane są postawy między innymi w stosunku do internetu wobec wybieranego przez siebie zawodu czy wobec osób z niepełnosprawnością.

Złożona i długotrwała sytuacja kryzysowej edukacji zdalnej, której doświadczyli studenci, dała niewątpliwie asumpt do budowania nowej postawy w stosunku do edukacji online lub modyfikowania struktury wcześniejszego podejścia do tego typu kształcenia. Aby zrozumieć naturę postaw związanych z edukacją zdalną podczas pandemii Covid-19 posłużono się skalą DEAS (Tzivinikou et al., 2020), która została opracowana w celu oceny kwestii związanych z kształceniem na odległość, takich jak: zaangażowanie uczniów, doświadczenia i postrzeganie wykładowców, gotowość uczniów do nauki online, wykorzystanie technologii i ocena środowiska uczenia się w niespokojnych czasach, takich jak kryzys Covid-19. Jest to skala dwuczynnikowa, zawierająca podskale obejmujące skuteczność nauczania zdalnego (EDE) i trudności związane z nauczaniem zdalnym (DRDE). Skala składa się z 10 itemów (stwierdzeń), które są oceniane przez respondentów na czterostopniowej skali Likerta (1 – zdecydowanie się nie zgadzam, 2 – raczej się nie zgadzam, 3 – raczej się zgadzam, 4 – zdecydowanie się zgadzam; dla dwóch pozycji punktacja skali jest odwrócona). Analiza statystyk (współczynnik alfa Cronbacha) wskazuje na rzetelność i spójność wewnętrzną skali (Tzivinikou et al., 2020).

Uczenie się jest z kolei podstawową kategorią związaną z nabywaniem wiedzy, umiejętności i kompetencji osób uczestniczących w procesie kształcenia. Do bliższego przyjrzenia się jej wykorzystano koncepcję transformatywnego uczenia się Jack'a Mezirowa (Mezirow, 2009), która wyjaśnia mechanizmy uczenia się dorosłych. Założono, że studia w czasie pandemii zdominowane przez kryzysową edukację zdalną stworzyły warunki, które mogły wypełniać znamiona dylematu dezorientacyjnego (*disorienting dilemma*) wskazywanego przez autora jako moment rozpoczynający procesy transformacyjne. Należy podkreślić, że pojawienie się dylematu zależy w dużej mierze od subiektywnego odbioru danej sytuacji przez osobę, możemy zatem przede wszystkim rozważać różne zdarzenia jako potencjalnie zmianotwórcze. Dylemat dezorientacyjny jest momentem, w którym człowiek odczuwa, że został wytrącony z równowagi jaką wcześniej wypracował w swoich relacjach ze światem, co wymusza modyfikację dotychczasowych ram odniesienia (*frame of reference*). Podstawą do przeprowadzenia takiej zmiany jest rozpoznanie nawyków mentalnych (*habits of mind*), które stanowią jeden z najważniejszych elementów tworzących ramę odniesienia.

Interesujący opis nawyków mentalnych przedstawili Arthur L. Costa i Bena Kallick (2000, 2008), którzy definiują je jako skłonności lub dyspozycje człowieka do inteligentnego zachowania się, szczególnie w sytuacjach problemowych. Autorzy

wskazują szesnaście nawyków, które charakteryzują poprzez precyzyjne opisy działań, zachowań i punktów widzenia. Są to: upór w dążeniu do celu, panowanie nad własną impulsywnością, słuchanie ze zrozumieniem i empatią, elastyczność myślenia, myślenie o myśleniu (metapoznanie), dążenie do dokładności, zadawanie pytań i stawianie problemów, stosowanie posiadanej wiedzy w nowych sytuacjach, dążenie do precyzji i jasności w myśleniu i komunikowaniu się, gromadzenie danych za pośrednictwem wszystkich zmysłów, twórcze myślenie, innowacyjność, reagowanie na świat ze świeżością i zachwytem, umiejętność podejmowania rozsądnego ryzyka, poczucie humoru, myślenie ukierunkowane na współpracę oraz otwartość na potrzebę ustawicznego uczenia się. To zestawienie nawyków mentalnych stało się podstawą konstruowania narzędzia badawczego.

NOTA METODOLOGICZNA

Badania zostały przeprowadzone na Uniwersytecie Mykolo Romero w Wilnie oraz Uniwersytecie Warmińsko-Mazurskim w Olsztynie w semestrze zimowym roku akademickiego 2021/22 z wykorzystaniem platform edukacyjnych i narzędzi badawczych przygotowanych w wersji online. Przyjęty tryb badań wynikał ze specyficznych warunków lockdownu związanego z pandemią Covid-19, obowiązującego w tym czasie w Polsce i na Litwie. Przeprowadzone badania miały charakter sondażowy (Babbie, 2003). Celem badania było rozpoznanie postaw studentów w stosunku do edukacji zdalnej wymuszonej pandemią Covid-19 oraz doświadczeń studentów polskich i litewskich w tym zakresie. Postawiono dwa pytania badawcze: Czy pojawiają się różnice w postawach wobec kryzysowej edukacji zdalnej wśród studentów polskich i litewskich? Jak przyjmowane przez studentów postawy w stosunku do kryzysowej edukacji zdalnej korelują z dostrzeganiem przez nich symptomów zmian w obszarze swoich nawyków mentalnych?

Dane zostały zebrane z wykorzystaniem kwestionariusza ankiety przygotowanego na potrzeby badania w dwóch wersjach językowych – polskiej i litewskiej. Kwestionariusz składał się z dwóch części. Pierwszą stanowiła skala postaw w stosunku do edukacji zdalnej (DEAS) podczas pandemii Covid-19, która została adaptowana na potrzeby badania z wersji anglojęzycznej. Drugą część stanowiło zestawienie szesnastu nawyków mentalnych wyróżnionych przez A. L. Costę i B. Kallick (2008), które opracowano i wykorzystano wcześniej w badaniu mobilności studentów (Bielinis et al., 2018). W odniesieniu do przedstawionych opisów respondenci wskazywali na wzmocnienie, osłabienie lub brak zmian w zakresie danego nawyku. Deklaracje te pozwalają na odnotowanie subiektywnego odczucia zmiany przez osobę badaną, nie dają natomiast możliwości określenia jej nasilenia.

Badania zostały przeprowadzone z zachowaniem zasady anonimowości i dobrowolności uczestnictwa. Studenci zostali poinformowani o możliwości rezygnacji z udziału w badaniu na każdym jego etapie, bez podawania przyczyn. Przesłanie wypełnionej wersji kwestionariusza ankiety było równoznaczne ze zgodą na udział

w badaniach. Uzyskano także zgodę komisji ds. etyki badań naukowych obu uczelni na ich przeprowadzenie.

Do analizy i interpretacji danych został wykorzystany program SPSS, wersja 28.

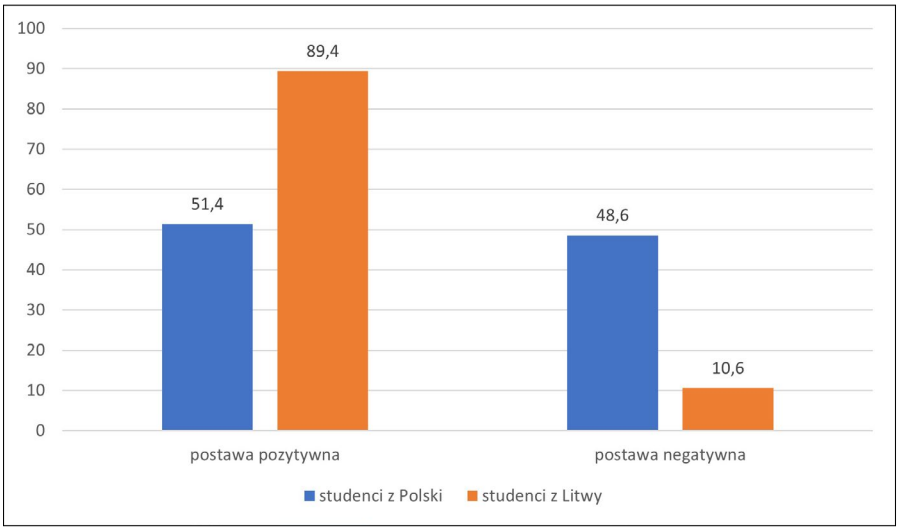
CHARAKTERYSTYKA BADANEJ PRÓBY

W badaniu wzięły udział 284 osoby, po 142 studentów polskich i litewskich. Dobór próby badawczej miał charakter losowo-kwotowy i obejmował studentów studiujących na kierunkach pedagogika i praca socjalna studiów pierwszego i drugiego stopnia na obu uniwersytetach. W próbie przeważały kobiety, które stanowiły 93,7% w grupie polskiej i 92,4% w grupie litewskiej. Mężczyźni byli reprezentowani odpowiednio przez 6,3% Polaków i 7,6 % Litwinów. Taka struktura płci jest charakterystyczna dla badanych kierunków studiów wybieranych przede wszystkim przez kobiety. W badanej próbie przeważali studenci studiów I stopnia, odpowiednio: 67,8% w grupie polskiej i 73,1% w grupie litewskiej. W przypadku studiów II stopnia było to 32,2% słuchaczy Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego (UWM) i 26,9% słuchaczy Uniwersytetu Mykolo Romero (UMR).

WYNIKI BADAŃ

Zastosowana w badaniu skala postaw w odniesieniu do edukacji zdalnej podczas pandemii Covid-19 (DEAS) pozwoliła na zebranie danych obrazujących stosunek studentów polskich i litewskich do skuteczności edukacji zdalnej (EDE) oraz trudności związanych z edukacją zdalną (DRDE). Podskala EDE składała się z 6 itemów (stwierdzeń), które odnosiły się do satysfakcji z udziału w programach nauczania zdalnego, oceny efektywności edukacji zdalnej i możliwości osiągania założonych efektów uczenia się, możliwości nawiązania kontaktu z prowadzącym, a także poziomu motywacji do uczestnictwa w takim trybie kształcenia i chęci do jego kontynuowania. Dane dotyczące tej podskali przedstawia rysunek 1.

Rysunek 1. Postawy przyjmowane przez studentów polskich i litewskich w stosunku do skuteczności edukacji zdalnej (EDE) (dane w %)

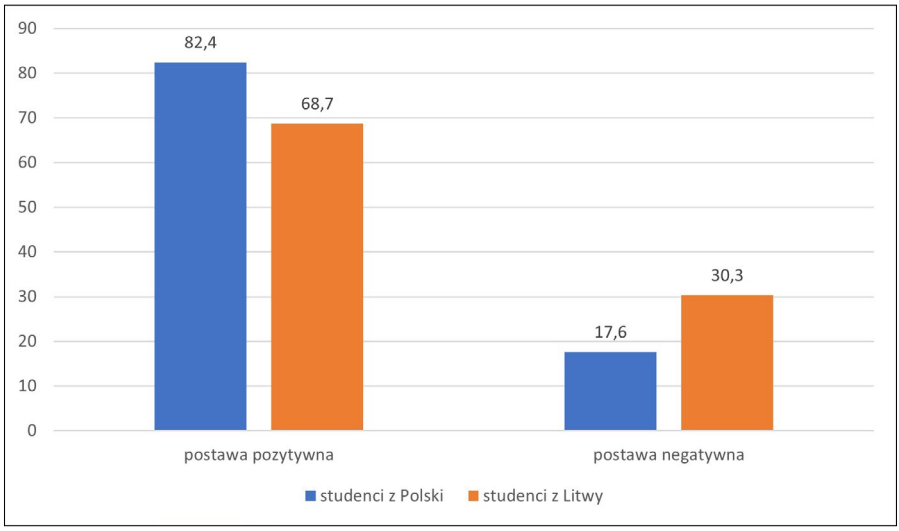

Źródło: badania własne.

Większość spośród respondentów litewskich (89,4%) przyjmuje pozytywną postawę w stosunku do edukacji zdalnej podjętej w czasie pandemii Covid-19. Tylko co 10 respondent z UMR nisko ocenia efektywność działań edukacyjnych podejmowanych w takim trybie. Inaczej przedstawia się sytuacja w grupie polskich studentów. W tym przypadku respondenci prezentują prawie w równym stopniu postawę pozytywną (51,4%), jak i negatywną (48,6%) w odniesieniu do trybu kryzysowej edukacji zdalnej. Zatem wielu badanych studentów UWM ma zdecydowanie ograniczone zaufanie do skuteczności tej edukacji, a co za tym idzie chęci jej kontynuowania.

Podskala DRDE składała się z kolei z 4 itemów (stwierdzeń), które odnosiły się do oceny ogólnego radzenia sobie z trudnościami w kształceniu zdalnym oraz radzenia sobie ze specyficznymi trudnościami w korzystaniu z materiału cyfrowego i realizowaniu połączeń online, a także oceny własnych umiejętności pozwalających na uczestnictwo w kształceniu zdalnym. Dane zebrane w tym zakresie prezentowane są na rysunku 2.

Rysunek 2. Postawy przyjmowane przez studentów polskich i litewskich w stosunku do trudności związanych z edukacją zdalną (DRDE) (dane w %)

Źródło: badania własne.

W przypadku odniesienia studentów obu grup do trudności związanych z kryzysową edukacją zdalną sytuacja przedstawia się inaczej. Wśród studentów UWM i UMR dominują grupy, które radzą sobie z problemami pojawiającymi się podczas realizowania zajęć w trybie zdalnym, a ich postawa w stosunku do tych trudności jest pozytywna. Taki wynik uzyskało 82,4% studentów polskich i 68,7% studentów litewskich. Oznacza to, że studenci w swojej ocenie posiadają umiejętności, które są ważne dla podejmowania pełnego i aktywnego uczestnictwa w kształceniu zdalnym. Mniej pewny swoich kompetencji w zakresie posługiwania się nowymi mediami i radzenia sobie z materiałem cyfrowym jest prawie co trzeci (30,3%) z uczestniczących w badaniu studentów litewskich i prawie co piąty (17,6%) badany student z Polski. Wyniki obu podskal skali DEAS nie prezentują zatem jednolitych tendencji badanych studentów w odniesieniu do edukacji zdalnej wymuszonej pandemią Covid-19, a przekonanie o radzeniu sobie z charakterystycznymi dla niej trudnościami tylko w części przekłada się na wysoką ocenę jej skuteczności.

Drugą kwestią podjętą w badaniach była próba określenia na ile przyjmowane przez studentów postawy w stosunku do edukacji zdalnej prowadzonej w czasie pandemii Covid-19 korelują z dostrzeganiem przez nich symptomów zmian w obszarze transformatywnego uczenia się, a dokładniej zmian ich nawyków mentalnych. Uznano, że funkcjonowanie w sytuacji lockdownu i uczestnictwo w kształceniu zdalnym, wymuszonym przez wybuch pandemii pozostawiły wyraźny ślad w postrzeganiu przez studentów ich własnego uczenia się. Jako podstawę analiz przyjęto poskalę EDE, badającą postawy studentów w stosunku do skuteczności edukacji

zdalnej. W celu potwierdzenia występowania przedstawionych powyżej zależności przeprowadzono analizy statystyczne, wykorzystując testy Chi-kwadrat Pearsona oraz współczynnik V Cramera. Tabela 1. prezentuje wyniki badań uzyskane w grupie respondentów Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.

Tabela 1. Korelacja między postawami przyjmowanymi przez polskich studentów w podskali EDE a dostrzeganiem przez nich symptomów zmian w obszarze swoich nawyków mentalnych

	Wyniki studentów polskich (N=142)			
Statystyki opisowe Nawyki mentalne	Chi2	df	istotność asymptotyczna dwustronna	V Cramera
Upór w dążeniu do celu	20,126	2	< .001	.376
Słuchanie ze zrozumieniem i empatią	12,346	2	.002	.295
Dążenie do dokładności	10,899	2	.004	.277
Zadawanie pytań i stawianie problemów	8,614	2	.013	.246
Panowanie and własną impulsywnością	8,262	2	.016	.241
Reagowanie na świat ze świeżością i zachwytem	6,338	2	.042	.211

Źródło: badania własne.

W grupie studentów polskich ujawniono występowanie związku pomiędzy prezentowanymi postawami a sześcioma z szesnastu wskazywanych w badaniu nawyków mentalnych. Wyraźna zależność w tej grupie zaznacza się w odniesieniu do nawyku mentalnego związanego z uporem w dążeniu do celu. W tym wypadku współczynnik V Cramera wskazuje na występowanie umiarkowanego związku pomiędzy badanymi zmiennymi. Korelacja grupy pozostałych nawyków, w której znalazły się: słuchanie ze zrozumieniem i empatią, dążenie do dokładności, zadawanie pytań i stawianie problemów, panowanie nad własna impulsywnością i reagowanie na świat ze świeżością i zachwytem, z wynikami skali EDE jest słaba.

Dane dotyczące prezentowanych zależności w grupie studentów Uniwersytetu Mykolo Romero przedstawiono w tabeli 2.

Tabela 2. Korelacja między postawami przyjmowanymi przez litewskich studentów w podskali EDE a dostrzeganiem przez nich symptomów zmian w obszarze swoich nawyków mentalnych

	Wyniki studentów litewskich (N=142)			
Statystyki opisowe Nawyki mentalne	Chi2	df	istotność asymptotyczna dwustronna	V Cramera
Twórcze myślenie, innowacyjność	28,049	2	< .001	.444
Otwartość na potrzebę ustawicznego uczenia się	24,752	2	< .001	.418
Panowanie and własną impulsywnością	21,653	2	< .001	.390
Dążenie do dokładności	20,516	2	< .001	.380
Reagowanie na świat ze świeżością i zachwytem	12,639	2	.002	.298
Metapoznanie	12,557	2	.002	.297
Upór w dążeniu do celu	11,723	2	.003	.287
Umiejętność podejmowania rozsądnego ryzyka	11,374	2	.003	.283
Gromadzenie danych za pośrednictwem wszystkich zmysłów	10,641	2	.005	.274
Zadawanie pytań i stawianie problemów	8,264	2	.016	.241
Dążenie do precyzji i jasności w myśleniu i komunikowaniu się	6,372	2	.041	.212

Źródło: badania własne.

W grupie studentów litewskich lista nawyków mentalnych, w zakresie których odnotowano zmiany jest zdecydowanie dłuższa. Badania wykazały bowiem występowanie związku pomiędzy prezentowanymi postawami a jedenastoma z szesnastu wymienionych w badaniu nawyków mentalnych. Umiarkowana siła zależności została odnotowana w przypadku czterech nawyków mentalnych (V Cramera >. 03). Są to kolejno: twórcze myślenie i innowacyjność, otwartość na potrzebę ustawicznego uczenia się, panowanie nad własną impulsywnością i dążenie do doskonałości. Słabą zależność zauważono natomiast pomiędzy wynikami skali EDE a siedmioma nawykami mentalnymi określonymi jako: reagowanie na świat ze świeżością i zachwytem, metapoznanie, upór w dążeniu do celu, umiejętność podejmowania rozsądnego ryzyka, gromadzenie danych za pośrednictwem wszystkich zmysłów, zadawanie pytań i stawianie problemów oraz dążenie do precyzji i jasności w myśleniu i komunikowaniu się.

WNIOSKI

Funkcjonowanie w sytuacji lockdownu i pandemicznego zagrożenia wytrąciło wiele osób ze schematów dotychczasowego działania „wymuszając" niejako konieczność zauważenia nowych możliwości, również w obszarze edukacji. Lekcje, które studenci musieli przerobić w czasie pandemii Covid-19 pozostawiły wyraźny ślad w ich postrzeganiu własnego uczenia się. Ponieważ prezentowane badania miały charakter sondażowy i zbierały jedynie opinie studentów na temat zmian w ich sposobie rozpoznawania rzeczywistości edukacyjnej i działania w jej obszarze, starano się z należytą ostrożnością wyciągać wynikające z nich wnioski.

Wyniki badań wskazują, że polscy i litewscy studenci biorący udział w badaniach w odmienny sposób doświadczali krytycznej edukacji zdalnej i zmian jakie zaszły w ich uczeniu się na skutek funkcjonowania w jej zakresie. Zaznacza się to przede wszystkim w postawach, jakie przyjmują w odniesieniu do tego sposobu kształcenia. Jedynie połowa z grupy badanych studentów UWM w pozytywny sposób oceniła skuteczność podjętej w czasie pandemii edukacji zdalnej. Jest to zastanawiające o tyle, że odniesienia ponad 80% badanych do pokonywania trudności związanych z uczestnictwem w zdalnych formach pracy są pozytywne. Inaczej przedstawia się rozkład prezentujący pozytywne i negatywne postawy w skali EDE w grupie studentów litewskich. Prawie 90% respondentów prezentuje w tym zakresie pozytywne postawy, chociaż ich oceny związane ze skalą DRDE radzenia sobie z trudnościami edukacji zdalnej są niższe – tylko 68% osób ustosunkowuje się do tego pozytywnie. Jako częsty powód niechęci do edukacji zdalnej, szczególnie tej realizowanej w warunkach lodkdownu, podawany jest brak odpowiednich umiejętności w tym zakresie. Wyniki uzyskane w prezentowanym badaniu stawiają ten argument pod znakiem zapytania. Pojawia się zatem kwestia dalszej eksploracji uwarunkowań zwiększających skłonność do podejmowania różnych form edukacji zdalnej. Warto również zauważyć, że kryzysowa edukacja zdalna stanowiła część bardzo złożonej sytuacji pandemicznej, nacechowanej często lękiem przed chorobą i społeczną izolacją, co również może mieć wpływ na uzyskane wyniki.

Przeprowadzone analizy pozwoliły także na wskazanie kilku obszarów, w których pojawia się pewien potencjał rozwojowy wynikający z zauważonych przez studentów zmian w zakresie nawyków mentalnych opisanych przez A. L. Costę i B. Kallick (2008). Korelacje pomiędzy postawami EDE przyjmowanymi wobec edukacji zdalnej a dostrzeganiem zmian w zakresie nawyków mentalnych wskazują na wzmacnianie pozytywnych tendencji związanych z transformatywnym uczeniem się w obu badanych grupach. I ponownie odkrywanie zmian w obszarze nawyków mentalnych okazało się domeną studentów litewskich. Na uwagę zasługuje grupa nawyków, które najsilniej korelują z przyjmowanymi przez studentów postawami. Są to w przypadku studentów litewskich odniesienia do twórczego myślenia i innowacyjności, otwartości na potrzebę ustawicznego uczenia się, panowanie nad własną impulsywnością i dążenie do dokładności. Podkreśla to przede wszystkim ich gotowość do uczenia się w oparciu o nowe doświadczenia. Uruchomienie jedenastu z szesnastu nawyków

mentalnych, które zostały wykorzystane w badaniach sugeruje wyraźne pojawienie się w tej grupie transformatywnego potencjału. Potencjał ten może być dobrym punktem wyjścia do organizacji działań wspierających rozwój pojawiających się tendencji. W przypadku studentów polskich lista uruchomionych zmian w zakresie nawyków mentalnych jest o wiele krótsza, odnosi się tylko do sześciu nawyków, zaś tylko zależność jednego z nich – uporu w dążeniu do celu, z przyjmowanymi przez studentów postawami jest znaczący (V Cramera >. 03).

Wiedza na temat nawyków mentalnych, w odniesieniu do których najliczniejsze grupy studentów odczuwają zmianę, może być punktem wyjścia do poszukiwania odpowiednich zasad i reguł nowej „gramatyki edukacji" (Czerepaniak-Walczak , 2020). Może także stanowić podstawę do zadawania ściśle pedagogicznych pytań o czynniki, które w tym trudnym okresie prowadziły do jakościowo nowych doświadczeń edukacyjnych. Co prawda trudno się spodziewać nagłego „wybuchu" samodzielności, czy zdolności do samoregulowania własnego uczenia się po wszystkich studentach (Wiatr, 2022), ale uzyskane wyniki pozwalają sądzić, że znaczna ich grupa może być gotowa do podjęcia wysiłku transformatywnego uczenia się. Ta gotowość wymaga niewątpliwie zauważenia i wsparcia ze strony wykładowców. Pozostawienie pandemicznych doświadczeń edukacyjnych bez refleksji i powrót do tradycyjnego modelu kształcenia, za którym wielu nauczycieli i uczniów tęskniło, odbierze niewątpliwie instytucjom i pojedynczym osobom niepowtarzalną szansę głębszego rozpoznania nowych możliwości uczenia się z wykorzystaniem sieci internetowej.

Wydaje się, że źródeł różnic w postawach przyjmowanych wobec krytycznej edukacji zdalnej można upatrywać także we wcześniejszych doświadczeniach edukacyjnych studentów polskich i litewskich. Badania PISA z 2018 roku pokazały, że polscy uczniowie rzadziej niż uczniowie litewscy są przekonani, że wiara w siebie pomaga przetrwać trudne czasy (69% wskazań uczniów w Polsce, 81% wskazań uczniów na Litwie) oraz deklarowali umiejętność radzenia sobie w taki czy inny sposób w trudnych sytuacjach (88% uczniów w Polsce, 90% uczniów na Litwie) (OECD, 2020a, 2020b). W takim przypadku pojawia się pytanie co zrobić, aby edukacja akademicka zmieniała schematy transmisyjnego przekazywania wiedzy i wydobywała możliwości studentów charakterystyczne dla uczenia się dorosłych, takie jak zmiany nawyków mentalnych w ramach transformatywnego uczenia się.

BIBLIOGRAFIA

Babbie, E. (2003). *Badania społeczne w praktyce*. Wydawnictwo Naukowe PWN.

Bielinis, L., Grochalska, M., Maciejewska, M. (2018). Lekcje z podróży. Doświadczanie mobilności jako krok w stronę transformatywnego uczenia się studentów. *Teraźniejszość-Człowiek-Edukacja*, *21*(2), s. 47-67.

Böhner, G., Wanke, M. (2004). *Postawy i zmiana postaw*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.

Costa, A.L., Kallick, B. (2000). *Habits of Mind: A Developmental Series*. Association for Supervision and Curriculum Development (ASCD).

Costa, A.L., Kallick, B. (2008). *Learning and Leading with Habits of Mind. 16 Essential Characteristics for Success*. Association for Supervision and Curriculum Development (ASCD).

Czerepaniak-Walczak, M. Z. (2020). Jak zmienia się „gramatyka edukacji"? O przejawach i konsekwencjach (wymuszonej) iedukacji. *Forum Oświatowe*, *32*(1), 13-23. https://doi.org/10.34862/fo.2020.1.1

Dobińska, G., Okólska, K. (2020). Kształcenie akademickie w formie zdalnej – refleksja nad prakseologicznym wymiarem e-learningu. *Studia z Teorii Wychowania*, *11*(4(33), s. 41-58. http://doi.org/10.5604/01.3001.0014.6558

Doucet, A., Netolicky, D., Timmers, K., Tuscano, J. (2020). *Thinking about Pedagogy in an Unfolding Pandemic School Closures*. Education International and UNESCO. https://issuu.com/educationinternational/docs/2020_research_covid-19_eng

Hodges, C., Moore, S., Lockee, B., Trust, T., Bond, A. (2020, March 27). *The Difference Between Emergency Remote Teaching and Online Learning.* Educause Reviev. https://er.educause.edu/articles/2020/3/the-difference-between-emergency-remote-teaching-and-online-learning

Kim, J. (2011). Developing an Instrument to Measure Social Presence in Distance Higher Education. *British Journal of Educational Technology*, *42*(5), 763-777. http://doi.org/10.1111/j.1467-8535.2010.01107.x

Krawczyk, M. (2020). Nauczanie medycyny po pandemii. W: J. Lubacz (red.), *Nauczanie po pandemii. Nowe pytania czy nowe odpowiedzi na stare pytania?* (s. 51-58). Instytut Problemów Współczesnej Cywilizacji im. Marka Dietricha.

Lockee, B., Moore, M., Burton, J. (2001). Old concerns with new distance education research. *Educause Quarterly*, *24*(2), 60-62. https://net.educause.edu/ir/library/pdf/EQM0126.pdf

Łuszczek, K., Chen, Ch., Lib, W. (2021). Academic teaching in the era of Covid-19. Selected problems of academic teachers' work in Poland against the background of the world situations. *Dyskursy Młodych Pedagogów/Adult Education Discourses*, (22), 197-207. http://doi.org/10.34768/dma.vi22.616

Marek, L., Polenta, S., Warzocha, T. (2021). Academic education during the Covid-19 pandemic – Polish and Italian experience. *Dyskursy Młodych Pedagogów/Adult Education Discourses*, (22), 171-182. https://doi.org/10.34768/dma.vi22.619

Maciejewska, M., Białobrzeska, K. (2021). Remote Learning Under the Self-evaluation Microscope – Students' Opinions about Their Learning During the Covid-19 Pandemic. *Polish Journal of Educational Studies*, *73*(1), 124-137. http://doi.org/10.2478/poljes-2021-0009

Maleńczyk, I., Gładysz, B. (2019). Academic E-learning in Poland Results of a Diagnostic Survey. *International Journal of Research in E-learning*, *5*(1), 35-59. https://doi.org/10.31261/IJREL.2019.5.1.03

Mezirow, J. (2009). An overview on transformative learning. W: K. Illeris (red.), *Contemporary Theories of Learning: Learning theorists – in their own words* (s. 90-106). Routledge.

Mokwa-Tarnowska, I. (2017). *E-learning i blended learning w nauczaniu akademickim: zagadnienia metodyczne.* Wydawnictwo Politechniki Gdańskiej.

OECD (2020a). *School education during Covid-19: Were teachers and students ready? Lithuania*. https://www.oecd.org/education/Lithuania-coronavirus-education-country-note.pdf

OECD (2020b). *School education during Covid-19: Were teachers and students ready? Poland*. https://www.oecd.org/education/Poland-coronavirus-education-country-note.pdf

Perifanou, M., Tzafilkou, K., Economides, A.A. (2021). The Role of Instagram, Facebook, and YouTube Frequency of Use in University Students' Digital Skills Components. *Education Sciences*, *11*(12), 766. https://doi.org/10.3390/educsci11120766

Pleskot-Makulska, K. (2007). Teoria uczenia się transformatywnego autorstwa Jack'a Mezirowa. *Rocznik Andragogiczny*, *13*, 81-96.

Pyżalski, J. (red.). (2020). *Edukacja w czasach pandemii wirusa COVID-19. Z dystansem o tym, co robimy obecnie jako nauczyciele*. Wydawnictwo EduAkcja. https://zdalnie.edu-akcja.pl/

Rodek, V. (2020). Uczenie się w czasie pandemii – obszary trudności i próby optymalizacji procesu na podstawie autorefleksji studentów. *Edukacja Dorosłych*, *82*(1), 99-112. https://doi.org/10.12775/ED.2020.007

Romaniuk, M. W. (2015). E-learning in College on the Example of Academy of Special Education. *International Journal of Electronics and Telecommunications*, *61*(1), 25-29. https://doi.org/10.1515/eletel-2015-0003

Szwabowski, O. (2021). Pirackie sieci edukacyjne, korporacyjna kontrola i odwrócony panoptykon: o nieziszczonej obietnicy pandemii. *Studia z Teorii Wychowania*, *12*(3), 35-44. https://www.ceeol.com/search/journal-detail?id=1346

Tzivinikou, S., Charitaki, G., Kagkara, D. (2020). Distance Education Attitudes (DEAS) during Covid-19 Crisis: factor structure, reliability and construct validity of the brief DEA Scale in Greek-speaking SEND teachers. *Technology, Knowledge and Learning*, *26*, 1-19. https://doi.org/10.1007/s10758-020-09483-1

Wiatr, M. (2022). Przegląd badań nad zdalną edukacją prowadzoną w polskiej szkole podczas pierwszej fali pandemii Covid-19 – o prymacie techniki i technologii nad refleksją pedagogiczną. *Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych AMW*, *14*(1), 135-165. http://doi.org/10.34813/09coll2022

Winiarczyk., A., Warzocha, T. (2021). Edukacja zdalna w czasach pandemii COVID-19. *Forum Oświatowe*, *33*(1), 61-76. https://doi.org/10.34862/fo.2021.1.4

STUDENTS' ATTITUDES TOWARDS EMERGENCY REMOTE EDUCATION IN THE COVID-19 PANDEMIC AND CHANGES IN THEIR APPROACH TO LEARNING

ABSTRACT: The changes that have taken place in the field of distance learning as a result of its widespread use during the Covid-19 pandemic are constantly an important area of pedagogical exploration. Despite the return of students to schools and univer-

sities, there are still questions to what extent and how we are able to use this critical experience as a basis for introducing changes in education. From this point of view, it is important to discover new perspectives for analyzing the emergency remote education phenomenon and the related experiences of various groups of participants. The article attempts to look at the attitudes of Polish and Lithuanian students towards this education and the correlation of these attitudes with noticing the symptoms of changes in their own mental habits, which are the essence of transformative learning. The research results show that Lithuanian students more often adopt positive attitudes towards emergency remote education and notice more changes in the area of their own learning than Polish students.

KEYWORDS: emergency remote education, attitudes towards remote education, mental habits, higher education